

УДК 338.51

Макаренко М.І., к.е.н, Українська академія банківської справи

КОРИСНІСНА МОДЕЛЬ ЦІНИ ТА ЇЇ ПРИДАТНІСТЬ ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ У РЕГУЛЯТОРНОМУ ПРОЦЕСІ

Регулювання цін у перехідній економіці потребує звернення до теоретичних засад ціноутворення. У статті аналізується процес виникнення теорії граничної корисності, розглядаються її засадничі положення, викладені у вченнях К. Менгера та Е. Бем-Баверка, формулюються основні рівняння цінової моделі на базі граничної корисності.

Ключові слова: корисність, цінність, вартість, ціна, обмін, благо, потреба, регулювання.

Практика державного регулювання цін у перехідній економіці спирається на народногосподарську модель ціни як суму індивідуальних витрат і прибутку підприємства. Однак пізнання глибинних властивостей цієї важливої економічної категорії з огляду на її потенційні можливості у регуляторних процесах потребує прискіпливого теоретичного аналізу цінових моделей, які вибудовані різними школами економічної теорії, з'ясування об'єктивних і суб'єктивних аспектів ціноутворення, виявлення екзогенних та ендогенних змінних у конкретних моделях.

Дві фундаментальні властивості блага – затрати на його виготовлення і корисність для споживача – зумовили пошуки політекономів об'єктивної основи вартості за двома напрямками. Якщо затратні моделі брали за основу ціни та вартості кількість і якість одного чи кількох виробничих ресурсів, використання яких у процесі виробництва блага визначало його вартість, то кориснісні цінові моделі приймають за точку відліку інший невід'ємний бік всякого блага – здатність задовольняти різноманітні людські потреби, тобто його корисність. Той факт, що не всі блага є економічними, навіть якщо на їх виготовлення затрачені виробничі ресурси, а вільні блага можуть мати вищу абсолютну корисність, ніж економічні, зовсім

не відкидає жодного з обумовлених підходів і не може служити доказом їх непродуктивності.

Теорія граничної корисності з притаманною їй своєрідною моделлю ціни сформувалась у цілісному вигляді в останній третині XIX ст. і початково сприймалася як альтернатива трудовій теорії вартості. Однак вивчення передісторії кориснісного підходу свідчить про те, що він виник і розвивався майже одночасно з класичною політичною економією як окремий напрям економічної теорії. У 1776 р., коли побачила світ основна праця А. Сміта “Багатство народів...” з її трудовим підходом до трактування вартості, одночасно французький філософ-просвітянин Е.Б. Кондільяк писав, що цінність (вартість) не є чимось притаманним певній речі; вона відбиває наше уявлення про її корисність і про те, наскільки вона відповідає нашим вимогам; цінність росте чи зменшується відповідно до того, як розширюються чи зменшуються наші потреби [2, с. 50]. І хоча трудовий підхід оформився в самостійну довершену теорію раніше, автори і прихильники останньої в своїх працях неодноразово зачіпали питання співвідношення корисності й вартості. Зокрема, А. Сміт аргументував свій варіант трудової теорії в тому числі й тим, що низьку вартість вельми корисних благ (води, повітря) і високу вартість малокорисних з огляду на нагальні людські потреби речей (наприклад, діамантів) можна

пояснити великими затратами праці на виготовлення коштовностей [5, с. 37]. Парадокс Сміта згодом був розв'язаний творцями теорії граничної корисності на основі використання нового методологічного принципу аналізу – не абсолютної, а відносної, граничної корисності.

На парадокс Сміта неодноразово посилався і К. Маркс, критикуючи намагання “вульгарних” економістів віднайти продуктивне рішення з позиції корисного підходу. Зважаючи на специфіку масового виробництва товарів, яке панувало в середині XIX ст. в Європі, він писав, що капіталістичне виробництво ставить зовсім байдуже до певної споживчої вартості і взагалі до специфічних особливостей того товару, який воно створює [3, с. 214]. На його думку, капіталіста цікавить, насамперед, додаткова вартість, що міститься в товарі, а споживча вартість зачіпає його інтереси лише остільки, оскільки вона є носієм вартості й додаткової вартості. Тому корисні властивості товару справляють вплив на його ціну лише через механізм попиту і пропозиції на ринку. Проте маржиналістський переворот в економічній теорії, а згодом виникнення маркетингу як науки з вивчення в тому числі й споживчих уподобань та орієнтація на них виробництва, узаконили існування граничнокорисної моделі ціни та вартості.

Для з'ясування принципів відмінностей корисної цінної моделі від затратної звернемося безпосередньо до праці К. Менгера “Засади політичної економії” (“Grundsätze der Volkswirtschaftslehre”), яка згідно з задумом автора мала становити вступну частину фундаментального трактату з економічної теорії.

Конструюванню нової моделі ціни та її основи – корисності – у К. Менгера передують теоретичний аналіз загальноекономічних проблем, без вирішення яких неможлива концептуальна узгодженість елементів доктрини. Методологічним стрижнем дослідження слугують тісно пов'язані між собою і послідовно розкриті категорії “предмет” (послуга) – “благо” – “корисність” – “цінність” – “ціна”. На його думку, ті предмети, які можуть бути поставлені в причинний зв'язок із задоволенням людських потреб, мають фундаментальну властивість бути корисностями. Об'єктивна можливість задовольняти потреби цими предметами робить їх благами [4, с. 1-3].

Для того, щоб предмет став благом, необхідні 4 умови:

- 1) наявність людської потреби;
- 2) наявність властивостей предмета, які роблять його здатним задовольняти потреби;
- 3) усвідомлення людиною цих властивостей;
- 4) можливість розпоряджатися цим предметом так, щоб використовувати для задоволення потреби.

Тому існують відмінності між предметом і благом.

Корисність – це придатність предмета служити задоволенню людських потреб і тому вона як пізнана цінність є загальною умовою характеру благ. Корисність притаманна як економічним, так і неекономічним благам після визнання їх придатності задовольняти потреби. Однак корисність вкупі з цінністю характерна лише економічним благам. Тож саме цінність, на відміну від корисності, постає в доктрині К. Менгера суто

суб'єктивною категорією, залежною від того значення, якого надає індивід оцінюваному благому.

Проте суб'єктивне трактування цінності благ не влаштувало Е. Бем-Баверка – послідовника й учня К. Менгера. Е. Бем-Баверк намагався об'єктивізувати цю засадничу економічну категорію. На його думку, у звичного для економістів поняття цінності є дві сторони, які не мають нічого спільного між собою, – суб'єктивна та об'єктивна. Цінністю в суб'єктивному сенсі він називає те значення, яке має певне матеріальне благо чи сукупність такого роду матеріальних благ для добробуту суб'єкта; цінністю в об'єктивному сенсі називається, навпаки, здатність речі давати який-небудь об'єктивний результат [1, с. 244]. Наприклад, відома неоднакова харчова цінність різних продовольчих благ, споживча цінність різних добрив, тепловіддача дров різних порід дерева тощо. У подальшому викладі Е. Бем-Баверка об'єктивна цінність набуває категоріального виразу мінової цінності. У К. Менгера ж вона залишається суто індивідуальною, уявною.

Що ж за К. Менгером є спільним для різноманітних цінностей? Що виступає їх мірою? Неоднакова цінність економічних благ зумовлена різним значенням, яке їм надають люди при задоволенні своїх потреб. Для з'ясування різниці в цінностях благ необхідно відповісти на два питання: по-перше, наскільки задоволення різних конкретних потреб має для людей неоднакове значення (суб'єктивний момент) і, по-друге, які конкретні задоволення потреб перебувають в кожному окремому випадку в залежності від наявності в розпорядженні певного блага (об'єктивний момент)? Відповідаючи на перше питання, К. Менгер зазначає, що потреби диференціюються за ступенем важливості. Найбільш нагальними є потреби з підтримання життєдіяльності, а також ті, які визначають ступінь інтенсивності й тривалості добробуту. Так, від володіння предметами їжі, одягу залежить життя людей, тоді як наявність газети чи шахівниці впливає на рівень добробуту. Натомість збільшення кількості благ веде до повного задоволення потреби і подальше зростання їх числа буде байдужим для споживача.

При з'ясуванні об'єктивної сторони міри цінності К. Менгер пише про труднощі, які виникають внаслідок того, що одне й те ж благо може задовольняти декілька потреб. Але щоб спростити аналіз, слід припустити, що окреме благо придатне для задоволення певної конкретної потреби і його якість незмінна. Наприклад, землероб, що має у своєму розпорядженні деяку кількість зерна, використовує його на різноманітні цілі (харчування, насіння, годівлю худоби). Цінність же всього запасу благ визначатиметься тим значенням, якого надає господарюючий суб'єкт благові, що задовольняє найменш важливу потребу.

У широковідомому прикладі К. Менгера, де ізольований індивід (Робінзон) потребує 100 відер води для задоволення різних за ступенем нагальності потреб, доводиться, що зменшення кількості води в струмку внаслідок засухи призведе до поступового зростання цінності відра води, оскільки незадоволеними залишатимуться все більш важливі потреби. Зі сказаного вище К. Менгер робить наступні висновки:

1. Значення, яке для нас мають блага і яке ми називаємо цінністю, є перенесеним, тому що початково значущим залишається задоволення потреби, а не благо як таке.
2. Величина значення, яке має задоволення конкретних потреб за допомогою відповідних благ, неоднакова для різних благ і залежить від ступеня важливості потреби щодо підтримання життя й добробуту індивіда.
3. Величина перенесеного на благо значення, тобто його цінність, також неоднакова і визначається значенням потреби, яку воно задовольняє.
4. У кожному конкретному випадку лише те забезпечене благами задоволення потреби для господарюючого суб'єкта має значення, яке відповідає менш важливій потребі.
5. Цінність блага визначається тим значенням, яке надається найменш важливою потребою в ряду інших потреб.

У трактуванні Е. Бем-Баверка закон, що визначає величину цінності блага, формулюється дещо інакше, і це формулювання набуло поширення в мікроекономічній теорії. “Цінність речі вимірюється граничною величиною користі цієї речі” [1, с. 317]. Усі подальші теоретичні побудови виходять саме з цього положення. На його основі розв'язується згаданий вище парадокс вартості А. Сміта.

Підкреслюючи своєрідність власного підходу до визначення цінності (вартості) на відміну від класичної політичної економії, К. Менгер наполягає на тому, що праця не перебуває у прямому зв'язку з цінністю. Існують блага, на які затрачено багато праці, а вони ціняться низько, і навпаки. Затрати на відтворення блага також не можуть бути мірилом цінності, оскільки відтворення, наприклад, старого немодного одягу буде дорожчим за його дійсну цінність. Тому величина цінності блага продиктована не кількістю затраченої праці, а залежить від зміни людських потреб, зменшення чи збільшення кількості благ в розпорядженні, відмінностей у внутрішній їх якості та зміни уявлень суб'єкта щодо їх корисності.

У вченні К. Менгера про обмін також виявляється нетрадиційний підхід, зокрема, до питання еквівалентності вартостей благ в обмінних операціях. Обмін виникає тоді, коли в розпорядженні одного індивіда є велика кількість благ і тому вони для нього мають незначну цінність, а в розпорядженні другого є інше благо, яке для останнього не являє високої цінності. Бажання мати в своєму розпорядженні благо контрагента призводить до здійснення акту обміну.

Категорія ціни, на думку К. Менгера, хоча й аналізується багатьма дослідниками, не таїть у собі нічого надзвичайного, суттєвого. “Ціни... хоча й нав'язуються з особливою силою нашій увазі і тому становлять самий звичайний предмет наукових досліджень, тим не менш не становлять нічого суттєвого в явищі обміну” [4, с. 169]. Суттєве тут полягає в більш повному задоволенні потреб сторін, що беруть участь в обміні. Ціни в обміні – явище тимчасове, фактор вирівнювання інтересів між різними господарствами. Такими вони стають внаслідок дії основного спонукального мотиву

до господарської діяльності – поліпшення економічного становища контрагентів. Поскілки ціни – один з елементів процесу обміну, здатний сприйматися відчуттями і рівень якого можна виміряти кількісно, то звідси й виникла помилка щодо цін як суттєвого моменту обміну і щодо кількості благ як еквівалентної. Остання обставина, пов'язана з припущеною рівністю благ при обміні, як вважає К. Менгер, внесла чимало плутанини в теорію обміну, оскільки одні вважали, що прирівнюються однакові кількості праці, а інші – витрати виробничих ресурсів. Якби в акт обміну вступали еквівалентні, то можливим був би й зворотний обмін, тому що цінність блага була б однаковою. Крім того, особливістю обміну є те, що існує різниця між ціною блага при попиті й ціною при пропозиції. Тому теорія цін не повинна намагатись пояснити рівність цінностей при обміні двох конкретних кількостей благ.

При визначенні ціни двома ізольованими суб'єктами в акті обміну встановлюються межі прийнятної для обміну цінності одного й другого товару. Якщо для обох суб'єктів ці межі співпадають, то обмін може здійснитися. Так, власник 40 відер виноградного вина вступить в акт обміну тільки тоді, коли йому за нього запропонують не менше 80 мір зерна. Другий суб'єкт – власник зерна – готовий віддати за 40 відер вина не більше 100 мір зерна. Кожен намагатиметься дістати якомога більше користі з мінового процесу. При однаковій активності контрагентів у ході торгу визначиться єдина, прийнятна для обох, ціна, рівна 90 мір зерна за 40 відер вина.

Отже, з розвитком торгівлі у грошовому виразі починають вимірюватися цінності товарів, набуваючи форми ціни. Дійсні (реальні) ціни товарів коливаються в певних межах. Середня ж ціна буде тією, за якою товар можна як купити, так і продати. Проте для оцінки благ слід використовувати не середні, а дійсні ціни, що коливаються в деякому інтервалі. Дійсна ціна встановлюється в межах між двома крайніми точками – ціною попиту і ціною пропозиції. Остаточна ціна буде сформована, коли з'ясується кількість товару, що вступає в обмін.

Таким чином, цінова модель австрійської школи політичної економії у підсумку складається з наступних основних положень:

1. Форму ціни мають тільки економічні блага, оскільки вони існують в обмеженій кількості і єдині являють цінність для індивіда.

2. Здатність благ задовольняти людські потреби робить їх корисними, тобто їм притаманна об'єктивна властивість – корисність. Сумарна корисність низки однорідних благ визначається корисністю останнього блага в ряду однорідних благ ($U = U_n$).

3. Цінність блага є категорією оцінною і залежить від того значення, яке надає індивід конкретному благу чи запасу благ. Якщо наявну кількість благ позначити Q_f , а бажану для індивіда – Q_p , то їх співвідношення коливатиметься в межах: $1 \leq Q_p/Q_f < \infty$.

Саме це співвідношення свідчить про рідкісність благ. Причому Q_p/Q_f не може впасти нижче одиниці

через те, що в такому разі блага втраять свій економічний характер. Щоправда, саме це положення маржиналізму часто підпадає під критику наукових опонентів, адже надмірною для індивіда може виявитися лише певна кількість споживчих благ, тоді як Q_p для капітальних благ у його власності навряд чи можна визначити хоча б орієнтовно.

4. Цінність блага (W) визначається як його рідкісністю (Q_p/Q_f), так і граничною корисністю, властивою останньому благу в ряду однорідних благ:

$$W = f(Q_p/Q_f, U_n).$$

Ціна виступає грошовою формою визначеної вище цінності блага:

$$P = f(W, M),$$

де M – купівельна спроможність грошей.

5. Для індивіда, що вступає в процес обміну, цінність блага, яке підлягає продажу (W_s), завжди менша за цінність блага, яке він збирається придбати (W_c). Тому коли цінність блага набуває грошової форми і стає ціною товару, фактична ціна угоди колива-

ється в межах між ціною попиту (P_d) і ціною пропозиції (P_s): $P_d \leq P \leq P_s$.

З огляду на придатність до регулювання кориснісна цінова модель свідчить про те, що рівень цін може змінюватися під впливом двох груп факторів – ціннісних та власне цінових. Екзогенним фактором щодо впливу на цінність постає кількість наявних благ у розпорядженні індивіда та суспільства (Q_f), яка залежить від рівня розвитку суспільного виробництва, а також інтенсивність конкретних людських потреб (Q_p), зумовлена дією закону зростаючих потреб. Для ціни як грошової оболонки цінності, подібно до трудової теорії вартості, основним фактором регулювання виступає купівельна спроможність грошей, що перебувають в обігу, та співвідношення попиту й пропозиції на ринку. Дані аспекти ціни слід обов'язково враховувати як в мікроекономічному регулюванні ціноутворювальних процесів з боку антімонопольних органів, так і в макроекономічній політиці, зокрема, грошово-кредитній та фіскальній.

Список літератури

1. Бём-Баверк О. Основы теории ценности хозяйственных благ. – В кн.: Австрийская школа политической экономии: К. Менгер, О. Бём-Баверк, Ф. Визер. – М.: Прогресс, 1992.
2. Брагинский С.В., Певзнер Я.А. Политическая экономия: дискуссионные проблемы, пути обновления. – М.: Мысль, 1991.
3. Маркс К. Капитал. Т. III / Маркс К., Энгельс Ф.: Соч. – 2-е изд. – Т. 25. – Ч. I.
4. Менгер К. Основания политической экономии: Общая часть: Пер. с нем. / Под ред. приват-доцента Р.М. Орженского. – Одесса, 1903.
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэкгиз, 1962.

Summary

A price adjustment in transitive economics demands appeals to theoretical bases of price formation. In article is analyzed the process of the appearance of the theory of marginal utility, are considered of its mainline position presented in teaching K. Menger and O. Bem-Baverk, are formulated the main equalities of price model on the basis of marginal utility.

УДК 336.14:342.25

Мищенко В.І., д.е.н., професор; Кучма Є.В., Українська академія банківської справи

ВДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

В статті висвітлено проблеми організації та вдосконалення бюджетного процесу в Україні та особливості розробки й затвердження місцевих бюджетів.

Ключові слова: бюджет, Бюджетний Кодекс, нормативний метод, бюджет розвитку, бюджетна самостійність.

Запорукою успішного проведення економічних реформ є організація фінансових відносин між центром і регіонами та органами державної влади й місцевого самоврядування, що обумовлює необхідність визнання бюджетної реформи як пріоритетної ланки державної політики на сучасному етапі розвитку економіки України.

Недосконалість сучасного бюджетного процесу сьогодні вже очевидна, але не дивлячись на це слід зазначити, що за роки незалежності нашої держави він

постійно змінювався і вдосконалювався. Якщо в перші роки бюджет країни відображував адміністративно-розподільчі тенденції та закономірності, що значною мірою було пов'язано не тільки з традиціями та кадрами, але й з відповідною методологічною базою, то в подальшому Уряду і Міністерству фінансів України вдалося забезпечити бездефіцитний бюджет, а з 2001 р. перейти на нормативний метод його розробки.

Разом з тим слід зазначити, що бездефіцитність бюджету було забезпечено на основі використання